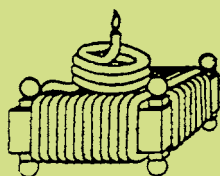

Año LIII urtea

N.º 95. zk.

2021

CUADERNOS de Etnología y Etnografía de Navarra

SEPARATA

Ikazkintza Sakanan

Jose Luis Erdozia Mauleon

Sumario / Aurkibidea

Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra

Año LIII urtea - N.º 95. zk. - 2021

ARTÍCULOS/ARTIKULUAK

Último siglo del abasto de nieve en Pamplona (1818-1922) Ricardo Gurbindo Gil	9
Un ritual milenario, un carnaval centenario: el caso de los «guardianos» o salteadores de Lanz (1818) y la invención de la tradición Jesús M. Usunáriz	55
Estelas discoideas de Ardaitz, valle de Erro (Navarra) Sara González Bravo, Iñigo García Echeverría	87
Producción y comercio de carbón vegetal en las Bardenas Reales de Navarra Juan Manuel Garde Garde	103
Los clérigos rurales de Gipuzkoa y su relación con la danza durante la Edad Moderna (siglos XVI, XVII y XVIII) Ricardo Urrizola Hualde	133
Xundak eta ezpondak. Laborantzarako terraza-sistemak Nafarroako isurialde atlantiarrean: Baztan haraneko zenbait adibide Josu Narbarte, Mattin Aiestaran, Maite Errarte Zurutuza, Suberri Matelo Mitxelena	187
Erramun Joakin Sunbil, Iturengo arotza Andres Iñigo Ariztegi	209
Sunbillako etxe-izenak eliz atariko hilarrietan Koldo Colomo Castro	227
Ikazkintza Sakanan Jose Luis Erdozia Mauleon	241
La jota y la taranta. Ritualidad de la música y la danza en la cultura tradicional aragonesa Manuela Adamo	257

Ikazkintza Sakanan

Carboneo en Sakana

Charcoal trade in Sakana

Jose Luis Erdozia Mauleon

Geografia eta Historian lizentziaduna eta Euskal Filologian doktorea
erdoziamaleon@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.35462/CEEN95.9>

Jasotze data: 2021/09/15. Behin-behineko onartze data: 2021/09/22. Behin betiko onartze data: 2021/12/21.

LABURPENA

Artikulu honetan XX. mendearen lehen erdian gutxienik bizi-bizirik zegoen lanbidea, ikazkintza, hobeki ezagutzeko zenbait datu ematen dira. Sakanan aipatu garai horietan izan ziren ikazkinen informazioa islatzen da bertan: txondorra non eta nola egiten zen, haren osagaiak, ikazkinek baliatzen zituzten tresnak eta haien bizimodua ere bai.

Gako hitzak: ikazkintza; txondorra; osagaiak; ikazkinen bizimodua.

RESUMEN

En el presente artículo, se pretende dar a conocer mejor el oficio de carbonero que se practicó con bastante asiduidad al menos en la primera mitad del pasado siglo XX. El autor ha reflejado la información recibida por carboneros de Sakana de esa época: dónde y cómo se construían las carboneras, sus componentes, herramientas utilizadas y el modo de vida de los carboneros.

Palabras clave: oficio de carbonero; carbonera; componentes; modo de vida de los carboneros.

ABSTRACT

This article aims to explain the trade of charcoal maker, which was practiced at least in the first half of the twentieth century and some of the best-known details of the charcoal profession are given. It reflects information received by charcoal makers that existed in the Sakana at that time: where and how the charcoal kiln was made, its components, the tools used by the charcoal makers and their way of life.

Keywords: charcoal trade; charcoal kiln; components; charcoal makers' way of life.

1. SARRERA. 2. TXONDORRA. 3. TXONDOR-PLAZA, ZELAIA EDO LARREA. 4. TXONDORRAREN OSAGAIK. 5. IKAZKINTZAKO TRESNAK. 6. IKAZKINEN BIZIMODUA. 7. AZKEN HITZA. 8. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Ikazkintza oso lanbide erabilia izan da Sakanan eta aztarna oso garbiak utzi ditu herrietako baso eremuetan, toki maldatsuetan bereziki. Urbanan, Andian eta Aralarren ere izan ziren ikazkinak lanean, baina eremu lauagoa zutenez txondorrek eraikitzeke, denboraren gurpilak horietako asko eta asko estali edo itxuraldatu ditu, zail eginez aipatu txondorrek han izan zirela, egun oraindik nabari ahal izatea.

Ikazkinak (*ikazgileak* Sakanan) egur-ikatza egiten zuten langileak ziren eta XX. mende erdialdea arte gutxienez iraun zuen haien lanbideak gurean.

Honela dakar definiturik *Euskaltzaindiaren hiztegiak* (EH): «ikazkin: iz. Egur-ikatza egiten duen pertsona».

Eta *Orotariko euskal hiztegiak* (OEH), aldiz, ikazkin eta ikazgile biak ala biak:

ikazkin. 1. (V, G, AN, L, BN; Lar, Añ, H; *-kh-* Hb, Dv, H), ikazgin (V, G, Sal, R; *-kh-* Urt IV 228, ikhatzgin Urt IV 228, VocBN), ikezkin (G-nav, AN-ulz; Lar, Añ, H), ikeztgin, inkhazkin (S; Arch VocGr , Foix), inkhazgin (Gèze). Ref.: A (ikazkin, ikazgin, inkhazkin); AEF 1955, 73; Iz Als (ikezkinak), Ulz (ikezkiñe); Etxba Eib (ikatzgin); Elexp Berg (ikazkiñ, ikazgiñ). Carbonero. v. ikazgile.

ikazgile. (Vlt 61 (ikatz-), Urt IV 228 (ikhatz-)), ikasgile (V-gip ap. Iz ArOñ), ikazkile, ikezkile (AN-ulz ap. Iz Ulz), inkhatz egile. Carbonero. «Ikezkillen illunezkille, el ciero volante» Iz Ulz (s.v. kakalárdo). v. ikazkin.

Lanbidearen etimologia begi bistakoa da: *ikatz + -ginl-gile > ikazkinlikazgile*.

2. TXONDORRA

Burundan eta Ergoienan horrela, *txondor*, erabiltzen dute egur-ikatz egiteko sistemaren izena eta Etxarri Aranatzan, aldiz, bigarren silabako bokala irekirik, *txondar*. Eta gauza bera gertatzen da izen honetatik eratorritakoekin: *txondor toki*, *txondor leku*, *txondor zulo*, *txondor larrein* Burundan (Izagirre, 82. or.) eta Ergoienan (Navarro, Navarro & Andueza, 2008); *txondar zulo* edo *txondar plaza* Etxarri Aranatzan (Erdozia, 2004).

Ikazkin lanbidea, gehienbat, taldean egiten zen eta herritik kanpo pasatzen zuten hainbat denboraldi ikazkinek, baso betean gau eta egun, ikatza egiteko ekaia zegoen eremuetan. Eta egur-ikatz egiteko, txondorraren sistema erabiltzen zen.

Honela dakarte EHk eta OEhk, hurrenez hurren, ikatza egiteko sistemaren definizioa:

EH: «txondor iz. Ikatza egiteko eratzen den egur meta, lurrez, belarrez, zohiz edo kidekoz estaltzen dena».

OEh:

1 txondor. 1. (V-ger-ple-arr-arrig-gip, AN-5vill), txendor (V-gip), txondar (V-oroz-gip; Izt 59v), txoldor (V; msOch ap. A.), xondar (L, BN), xondor (BN), zendor (G). Ref.: A (txendor, txoldor, zendor); Lh (xondar); Iz Ulz, Als, UrrÄnz (txendorra), ArOñ (txendorra, txondar); Elexp Berg (txendor). Pila de leña; carbonera. «Carga de leña. Dimin. de zendor. Kee beltz-mordo batek irteten zuan, [...] señalear zana txenorren bat zegoala egosten, salía una negra columna de humo, [...] era señalear de que estaban cociendo alguna carga de leña» A. «Pira de leña destinada a carbón» Ib. «La carbonera» Iz UrrÄnz. «Txondarra egáletan dao, el fuego ha alcanzado sus extremos» Iz ArOñ. Beñ Bergako plazan ein zebe txendorra Elexp Berg. Cf. VocNav: Txondorra, «carbonera en el monte, para hacer carbón vegetal (Montaña)».

3. TXONDOR-PLAZA, ZELAIA EDO LARREA

Txondorra, orduan, egur meta da eta, logikoa denez, egur pilaketa hori ekaia gehien zegoen eremuetan eraikitzen zen, baso betean. «Eraiki» eta ez «egin» aditza erabili dut nahita, ezen egurraren pilaketa ez zen egiten ekaia nolnahi bata bestearen gainean botata edo utzita, baizik eta ongi baino hobeki paraturik aurretik egokitutako gutxi gorabehera zortziren bat metroko diametroa izanen zuen «plaza», «zulo» edo toki zelaitu batean¹. Baso betean, ez da oso ohikoa izaten halako neurriko toki laua aurkitzea,

1 *Basogintza Sakanan* liburuan (2003), 8-10-15 metroko diametroa aipatzen da. Nik, Etxarri Aranazko basoetan zortziren bat metrokoak ikusi ditut.

bereziki pagadietan, eta gehienetan aitzurrez, paraz eta beste horrelako tresnak baliatuz, egokitu egiten zuten txondorraren tokia. Beste askotan, metro bateko edo erdiko altuera zuen pareta zirkularra egin behar izaten zuten, lan gutxiago ematen zuelako honek lurra kentzeak baino, txondor plaza erabat laua izateko. Hala jaso zuen Maria Floresek *Basogintza Sakanan* liburuan (2003, 68. or.):

Txondor-larrea (Uharte-Arakilen) edo Txondor-plaza (Etxarrin) prestatu behar zen aurrena. Aldapak leuntzeko, goiko aldetik lurra kendu eta beheko aldean jartzen zen. Askotan, lurra ez garraiatzeko harrizko hormatxoa jartzen zen, edo abarrak gurutzatuz egindako hesi txiki bat.

Carasatorre historialari etxarriarrak, 1988an multikopistaz banatutako «Burniye» izenburua zuen txosten batean ohartarazten du txondorraren zorua ongi estutu beharraz, azpian tiro faltsurik ez sortzeko sator-zuloak zirela eta, garrantzitsua baitzen txondorreko egurra egosten ari zela aire-korronterik sor ez zedin, instant batean sua hartu eta aurreko lan neketsu guztia pikutara ez joateko. Horrexegatik, ahal zuten guztietan txondor plazak berrerabili egiten zituzten, lan handia aurreraturik eta zorua ere sendoturik zeukatelako.

Ezer baino lehen, orduan, txondor plaza non egokitu izaten zuten erabaki beharra. Txondorrerako ekaia, egurra, gertu izan behar zuten, lan gehiegirik ez izateko hura bertaratzen. Etxarri Aranazko Beheko Baso izenarekin ezagutzen den pagoaren eremuan, nonahi ikus daitezke egun oraindik aipatu txondor plaza horiek, asko eta asko baitziren bertan eraiki ziren txondorrek XX. mendearen lehen erdian bereziki.

4. TXONDORRAREN OSAGIAK

Ondorengo urratsa, egurra lortzearena zen eta horretarako, zenbait zuhaitz bota eta beste asko lepatu behar zituzten. Txondor plazak ugari badira egun oraindik begien bistan, are ugariago dira *lepa-pagoak* (pago lepatuak), gutxi gorabehera bi metro altuerako enbor lodia eta hortik gorako adar askoz ere meheagoak, morka moduan gora zuzen egiten dutenak. Horietatik ateratzen zuten txondorrerako ekaia. Baina beste egur mota batzuk ere erabiltzen zituzten, materialetarako balio ez zuten haritzak esate baterako eta Rafael Carasatorreren arabera baita elorria eta astigarra ere.

Hala ere, ez zuten ikazkinek edozein egur baliatzen txondorrean eta oinazturak jokatuko zuhaitzak, esate baterako, ez zituzten erabiltzen, jakina baitzen oinazturak jo eta ihartutako zuhaitzaren egurrak ez zuela balio erregai moduan, ez sutarako, ez ikatzerako.

Hona ondorengo argazkian, duela zortziren bat urte edo, oinazturak jo eta botatako haritza, Etxarri Aranazko Beheko Basoko Fagamendi eremura daraman pistaren eretzean zegoena eta monumentu natural gisa izendaturik zuena Nafarroako Gobernuak. Egunetan iraun zuen erretzen inolako garririk gabe, baina inkerra begien bistan zuela bere barnean, argazkian ikus daitekeen moduan.

Egurraren lodierari erreparatuz gero, hiru motatako egur zatiak erabiltzen ziren ikatza egiteko, hirurak ala hirurak luzera berdinekoak (metro erdia eta laurogei zentrimetro artekoa): lodi samarrak, berdingak eta hagakiak (*aa-kiyek*).

Lehenak, lodienak, txondorraren erdi-erdian zihoan su-etxea eta tximinia egiteko erabiltzen ziren. Bestalde, Etxarri Aranatzen *txantillon* izena izaten zuten tximinia egiteko baliatzen zituzten egurrek. Hauek, binaka 50-80 zentimetrora elkarrengandik paraleloan jartzen ziren etzanik eta haien gainean kontrako norabidean hurrengo egur bikotea, erdian tximiniarako zulo karratua utziz. Egur bikoteak bata bestearen gainean paratu eta txondorraren altuera handiena hartzen zuen erdigunea osatzen zuen tximiniak. Tximiniaren azpialdean, orduan, su-etxea zegoen eta bertan ematen zitzaion su txondorrari, tximiniatik eraginda. Tximiniak gainean «txapela» izaten zuen, txondorra pizturik mantentzeko behar zenean hura kendu eta betegarria sartzeko. Honela dakar EHk azaldurik: «Betegarri. 3 iz. Txondorrari piztu ondoren sartzen zaion egurra. *Ikazkina txondorrari betegarria sartzen ari zela. Txondorra betegarri eske dago*».

1. irudia. Oinazturak jotako haritza Etxarri Aranatzen. Argazkia: J. L. Erdozia.

Berdingak, aldiz, su-etxea eta tximiniaren ondotik, hauen bueltan, paratzen ziren ahalik eta tarterik txikiena utzita batzuen eta besteen artean eta txondorraren zirkunferentzia handituz. Honelaxe dakar OEhk:

berdinga. (V, G-to; -e B). Ref.: A; Iz ArOñ; Izeta BHizt2 (berdinge). Rama, leño, etc., de tamaño mediano. Leña gruesa A. *Berdinga, ez lodi ta ez me, erdi-purdiko abakia* J. Etxeberria EEs 1931, 42. Una madera partida alargada. Berdingia, la madera ni muy grande ni muy pequeña, intermedia, en la carbonera; idem, del grosor de la muñeca para carbón Iz ArOñ. Berdinge, palo delgado apropiado para azotar. *Berdingekin ubeldu artio yo du* Izeta BHizt2. *Berdingek min maten du* Ib. Cf. 1 berdingo. Berdinga-ikatz. Berdinga-ikatz (V-ger-gip), carbón de tamaño mediano.

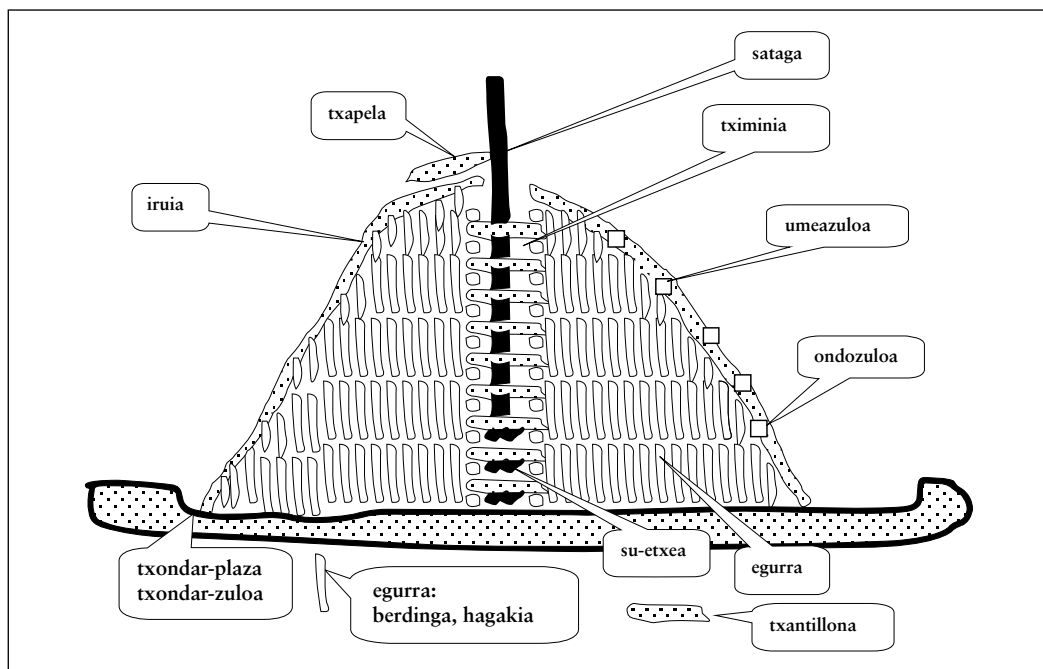

2. irudia. Txondorra muntaketa-prozesuan Lana bailaran. Argazkia: D. Mariezkurrena.

Irudian txondorraren prestaketa ikus daiteke. Erdian su-etxea eta tximiniaren hasiera eta inguruan berdingak eta hagakiak prest paratzeko.

Hagakiak, egur meherenak ziren eta txondorraren zirkunferentziaren kanpo aldean paratzen ziren, berdingen arteko hutsarte txikiak bete eta horrela ongi ixteko gutzia. Hona jarraian OEHN hauei buruzko azalpena: «hagaki. Palo, vara. Kristautasunean adaburuak dama ikusgarri, agiz ikusgarriegi; euskaltasunean adaburuak ez ainbeste, agaki bat edo bik gutxiago... SMitx Unam XVI».

Egur gutzia behar bezala jarri ondoren zutika hiruzpalauko altueran eta zirkunferentzia txikiagoak osatuz horietako bakoitzean esfera erdiaren itxura harturik, txondorra estali egiten zen arnasarik har ez zezan. Txondorra estaltzeko, lehen-lehenik orbeleko gerutza bat zabaltzen zen esfera erdi osoan eta orbelaren gainetik, atzera berriz, lurra. *Basogintza Sakanan* liburuan (Flores, 2003), iraztorra, belarra goroldioa eta zohiak ere erabiltzen zituztela estaltze lanetan esaten da. Etxarri Aranatzen orbelez eta lurrez osaturiko estaldurari *iruiye* esaten zitzaion eta haxe ongi zapaldua egon behar zen txondorreko egur gutzia erabat estalirik geratzeko, jarraian egin dudan irudian ikus daitekeen moduan.

3. irudia. Txondorraren osagaiak marrazki bidez. Egilea: J. L. Erdozia.

Honela definitu nuen txondorraren estaldura *Sakanako hiztegi dialektologikoa* liburuan (Erdozia, 2004, 150-151. or.): «irui, -ye (Etx) iz. Txondorra estaltzeko erabiltzen den lurra eta orbelez egindako ‘kapa’ (BB, 205; *irúya*, -e ‘polvo de carbón’). Capa de tierra y hojarasca que se utiliza para tapar la carbonera».

Aurreko txondorretatik lurlean geratzen zen ikatz oso xehea lurrarekin nahasian ere erabiltzen zen txondorra estaltzeko.

Marrazkian tximiniaren egitura ere ageri da, lehenago aipatu ditugun *txantillon*-ez osatua bertikalean. Eta tximimia inguratuz zihozazen gainerako egurrak, lodienak tximiniatik gertuen eta kanpo aldera joan ahala egur meheagoak, hagakiekin ixteko perimetroa.

Sataga eta *txapela* ere ikus daitezke aipatu marrazkian: lehena, suetxeko betegarria (ezpalak eta egun xeheak) mugitu ahal izateko sua ito ez zedin; eta, bigarrena, *txapela* edo «tapa», txondorra pizturik mantentzeko lanak egin ondoren tximimia bera itxi eta egosketak jarrai zezan.

Ez dator EHN *sataga* izena, baina bai OEHn, eginkizun ezberdinak erantsirik aipatu tresnari. Etxarri Aranatzek txondorreko eginkizunetan baino ez zen erabiltzen:

sataga. (V-gip, G-to-nav; -ia det., V-gip), *sata* (G-to), *sotaga* (V-gip). Ref.: A (*sata*, *sataga*); Iz IzG ArOñ UrrAnz Als To 188. Palo largo con que se remueve la piedra en una

calera A. Vara grande para empujar troncos [...]; para dar betegarri y abrir ondazuluak y lumera-zuluak de la carbonera Iz ArOñ. Satágia, la palanca Ib. Satagi, la tranca que usaban los carboneros para mover los troncos pesados. Bi sataga Iz Als. Palanca de madera de unos dos metros para mover troncos. Sataga bat, sotagia Iz UrrAnz. Erregin tajua zuenezkoak sataga batekin sua zirikatuz. Ugarte Obaria 85.

Txondorra estali ondoren, pala batean inkerra hartu eta, tximiniako txapela kenduta, tximiniatik su-etxera botatzen zen pizteko eta pizturik mantentzeko betegarria (ezpalak edo egur xehea) maiztasunez. Txondorraren gainera igotzeko, honen gainean etzanik jarritako egurrezko eskailera erabiltzen zen edo bestela «Askotan, eskailerarik ez, eta ezker-eskuin bi harri jarri, haien gainean egurra trabes paratu, eta eskailera egiten zuten, Ambrosio Erdoziaren hitzetan» (Flores, 2003, 71. or.).

4. irudia. Txondor bat piztuta Lana bailaran. Argazkia: D. Mariezkurrena.

Honela dakar EHk «betegarri» izena bere hirugarren aldaeran: «3 iz. Txondorrari piztu ondoren sartzen zaion egurra». Eta honelaxe, berriz, neuk *Sakanako hiztegi dialektologikoa* liburuan (2004, 72. or.):

Betegarri, -ye/-ya (Sak) *iz.* Txondorrera botatzen den egur xeheua, barruko suak pizturik iraun dezan. Tximiniatik *suetxe*-ra botatzen da eta, ondoren, *sataga*-rekin nahasten da. (V 141) (Irib. *betagarri* Artaza-Ameskoa). Leña para mantener la carbonera encendida.

Txondorreko egurraren egosketa kontrolatzeko, ikazkinak erne egon beharra zuten eta ikazkintza prozedurak gorabeherarik ez izateko, zuloak ireki behar izaten zituzten *irui*-aren geruzan txondorrek arnasa nahikoa har zezan. Eta, era berean, arnas gehiegi hartu eta egurra erretzeko arriskuan bazen, zuloak itxi behar ziren. Zuloak bi motatakoak ziren, txondorraren erditik goialdera edo behealdean baziren: erditik goialdekoak *umeazulo* ziren eta behealdekoak, aldiz, *ondoazulo*. Horiekin, irekita edo itxita, egosketaren tenperatura kontrolatzen zuten, egur guztia era berean egos zedin.

Txondorraren tamainaren arabera, bost, hamar edo hamabost eguneko epea behar izaten zen ikatza egiteko eta egun horien bueltan txondorra itzaltzeko zulo guztiak itxi eta betegarriarik ez zen botatzen. Gero hozten utzi eta hoztu ahala ateratzen zen ikatza iluntzean edo argisentian, bero handia botatzen zuelako ikatzak eta oraindik piztuta zeuden ikatz zatiak (*illekiak*) hobeki ikusten zirelako.

illeki, -ye/-ya (Sak-erd) iz. Ilintia, ilintxa. Artzainek erabiltzen zituzten adar zati inkerdunak, gauez otsoak izutzeko. Erabat erre gabeko makila, inkerra eta guzti. Dorraon *ilitiya*. *Ileti* (IX, 300; V-ple-oro-z-al, G-to-nav, L) (Izag. 67; *ileti bat* un tizón) Urdiainen *ilati*. Tizón (Erdozia, 2004, 145. or.).

5. IKAZKINTZAKO TRESNAK

Ikazkintzako prozesu osoan hainbat tresna erabiltzen zituzten ikazkinek, egurra lorri eta prestatzeko hasieran eta ikatza atera eta zakuetan biltzeko amaieran.

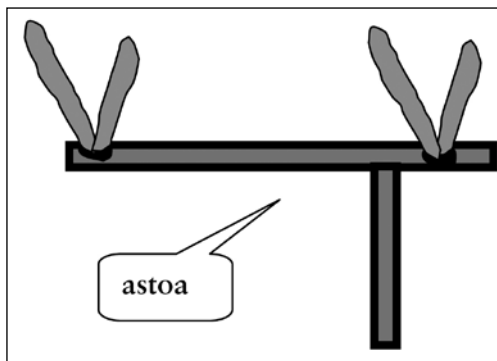
Garrantzitsua izaten zen txondor-plazaren aukeraketa, txondorrerako egokia zen egur ugari zegoen eremuan, lan gutxiago egitea hura garraiatzen zekarrelako berarekin. Hala ere, batzuetan, aurrerago erabilitako txondor-plaza aukeratzeak, berria egiten denborarik ez galtzea suposatzen zuen eta, gainera, *irui*-a ere bertan zeukatzen. Kasu honetan, egurra urrutia gotik ekarri beharrean zeudenean, enborrak arrastaka ekarri behar izaten zituzten maiz, lorrean, mandoek edo idiek tiraturik.

Honelaxe dakar EHK: «lor 1 iz. Irristatuz garraiatzen den enborra. [...] lorrean adb. Garraioan; arrastaka».

Zuhaitzei hondoa jotzen zieten (behe-behetik moztu) aizkoraz eta trontzaz (bi murretako eskutokietatik, tiratu batean eta eutsi bestean, bi lagun artean erabiltzeko zerra handia) eta ondoren, batzuetan, aizkora nahikoa ez zenean txondorrerako neurria egokitzeko egurra, borra eta burdin ziriak erabiltzen zituzten, egur zati handi eta korapilotsuak txikitzeko. Bestela, aizkorarekin mendean hartzeko moduko zuhaitz-abarrak, puntak eta materialetarako balio ez zutenak baliatzen zituzten txondorrean ikatza egiteko.

Egurra behar zen tamainan txikitu, pilatu eta txondor-plazaren ertzean paratzen zen, bueltan-bueltan, baina askotan egur txikitua txondorretik zenbait metrotara egoten zen

pilaturik. Orduan, hura txondorraren ertzetara hurbiltzeko egurrezko astoa (*astue*) erabiltzen zuten ikazkinek. Honela azaldu nuen nolakoa den asto hori *Sakanako hiztegi dialektologikoa*-n: «Egurra txondorrera bizkar gainean pilatuta eramateko tramankulua». Ondorengo irudiko «V» moduko arteen txondorrerako egurrak pilatu, bizkar gainean paratu eta makila bertikaletik eutsirik hurbiltzen zuen ikazkinak egurra txondorrera.

5. irudia. Astoa. Egilea: J. L. Erdozia.

Behin txondorreko egur guztia behar bezala, esfera erdi baten moduan, kokaturik zegoela, hura estaltzeari ekiten zitzaion lehen-lehenik orbela bilduz. Eginkizun honetarako ezinbestekoak ziren eskuara edo kirrua eta esporta edo ortondoa: bi lehenak, tamaina ezberdinetakoak, basoko lurrian zegoen orbela pilatzeko erabiltzen ziren; eta hurrengo beste biak, tamaina edo edukieraren arabera ezberdindurik hauek ere, orbela txondor gainera eramateko baliatzen zituzten.

EHk honela azaltzen du *eskuare* izena: «iz. Nekazariaren lanabesa, hamar edo hamabi hortz dituen haga batek eta hari zut jositako gider batek osatua. Ik. arrastelu. *Baserritarrak, sega erabili ondoren, eskuarea behar izaten du, belarra biltzeko. Larraina eskuarearekin garbitu. Eskuare hortza*».

Baina ez dakar, aldiz, *kirru*-a, Etxarri Aranatzan bereziki gari lanetan erabiltzen den «eskuara baino hortz luzeagoak dituen biltzeko tresna» (Erdozia, 2004, 175. or.). Gariarekin ere erabiltzen zuten Etxarri Aranazko nekazariak.

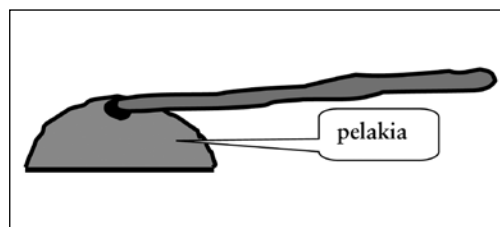
Esporta nafarrerako hitza dela dio EHk eta saskia ematen du haren sinonimotako. Hauxe, bereziki, orbela eta lurra (*irui*) txondor gainera eramateko eta betegarria tximiatik su-etxera botatzeko ere erabiltzen zen. Eta hau baino handiagoa *ortondoa*, ikatza jasotzeko ere erabiltzen zena. Honela ageri zaigu OEHn:

ortondo. (A DBols), ortonde (G-nav ap. A Apend). Cesto. «Espuerta» A Apend. Lenbiziko aldian goititu ziran amabi ortondo (zare) bete, bigarrean zazpi saski. Ir YKBiz 23n (211 tbn. amabi ortondo (zare) bete).

Ortondoa zakuetan ikatza sartzeko erabiltzen zela esan dugu eta ikatza bildu eta pilatzeko tresna, aldiz, pelakia (*pelakiye*). Horrela dakar OEHk:

pelaki l belai. (V-m-gip, G, AN), balaki (Sal), belaki (V), belauki (V-och-gip), beleki (V-ger), beraki (Lar, Hb, H), paleki (AN-5vill), paraiki (AN-5vill), pegaki (G-goi-to-bet), pelaki (V-gip, G), pelauki (V-m), peraiki (G-to; Aq 141 (G)), periki, perraiki. Ref.: A (belai, balaki, belaki, belauki, beleki, paraiki, pegaki, pelaki, peraiki); A

Apend (belauki); P. Urkia EEs 1930, 27, 24; Onaind ib . 200; Arin AEF 1960, 64; Iz ArOñ (bélaki), UrrAnz (pélakixa); Caro CEEN 1969, 227; JMB At (pelaki); Garm Olag 124; Elexp Berg (pelaki); TxKE 94. Pala, recogedor. «(Palo largo de) carbonero, con una tabla al remate, berakia».

6. irudia. Pelakia. Egilea: J. L. Erdozia.

Eta nik neuk ere, horrela jaso nuen SHDn (Erdozia, 2004, 244. or.): «Txondorreko lanak egiteko tresna, egurrezkoa, ikatza biltzekoa (BB, 295; apero de labranza). Media luna de madera que se utiliza en los trabajos de las carboneras».

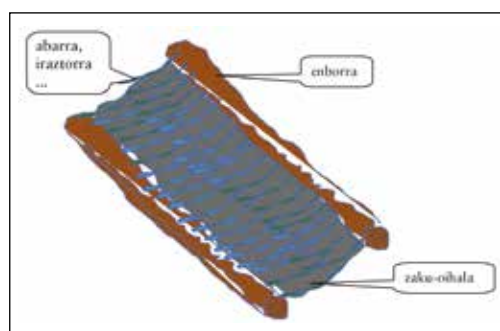
Sataga azaldurik dago aurreko ataltxoan eta bi metro pasako luzera izaten zuen haga zuzena zen.

6. IKAZKINEN BIZIMODUA

Ikazkinek, ikatzaren prozesu osoa burutzen zen bitartean, txondorraren inguruan egon beharra zeukaten, berdin herriko basoetan aritzen zirenean, nola herritik urrun zebiltzanean. Basoan bertan egiten zuten lanaldia eta basoan bertan ere lanaldiaz gainerakoak, hau da, loaldiak eta otorduak. Bistan da ez zela ordukoan aisialdirako betarik izaten.

Argitzearekin batera hasten zen ikazkinaren lanaldia eta, normalean, iluntzearekin amaitu, baina gauz ere beti egon behar zen haietako bat *perene*², era egokian ari zela egurraren egosaldia zaintzen.

Loaldiak, txondorretik hurbil, propio egindako txabolan egiten zituzten, ikazkin bakoitzarendako *kaamiye* izeneko ohatilan. Aipatu ohatilak, lurtean, bi metro eskas luze eta hamabost zentimetro diametro gutxienez zituzten bi zuhaitz-adar metro batean aldendurik paraleloan jarrita, zuen oinarritako. Ondoren, bi adarren arteko gunea, hostodun abar mehez betetzen zen eta abar hauen gainean, hauek erabat estaliz, orbela edota iraztorra jartzen zuten, o hazal moduan zaku hutsak erabiliz.

7. irudia. Kaamiye. Egilea: J. L. Erdozia.

2 adond. Atsedetik gabe, era iraunkorrean.

Honela dakar *Basogintza Sakanan* liburuan (Flores, 2003, 112. or.): «kaami(ye). iz. Basoko txaboletan, lo egiteko-eta, erabiltzen zen etzalekua».

Ikazkinen kuadrillan, egur-lanetan aritzen zirenez gain, sukaldari edo «rantsxeroa»³ («rantsxoa» prestatzen zuena) zegoen eta honen ardurapean izaten ziren ikazkinen otorduek. Otorduetako gai nagusia baba txikiak, urdaia eta ardoa izaten ziren eta tartean bestelako haragi mota batzuk ere bai. «Arrantsxeroa», janariak prestatzen trebea eta txukuna behar zuela izan esaten zuten ikazkintzan aritutakoek.

Beste haragi mota batzuk ere izaten zituela «arrantsxeroak» prestatzeko esan dut lehentxeago, horrela kontatu baitzidaten joan den mendearen amaieran, dagoeneko zenuak diren Anbrozio Erdozia eta Anjel Iriarte etxarriarrek. Herritik kanpoko basoetan bereziki zebiltzanean, Irati aldean esate baterako, ohiko eginkizuna izaten omen zuten iluntze aldera, hamabostean behin edo, ikatza egiten ari ziren eremutik gertuen zegoen herrietara jaitsi eta bertako kaleetan aurkitzen zituzten txakur edo katu despistatuak harrapatzearena. Txabolara eraman, animalia larrutu eta zuhaitzen batean zintzilik izaten omen zuten, haragia «asentatzen». Honekin lotutako pasadizoa ere kontatu zidaten, Irati aldean zebiltzala, beste kuadrilla bateko ikazkin gazte bat haiekin lan egiten utz ziezaioten eskatzera hurbildu zitzaienekoa. Harriturik galdetu ziotenean zer zela eta nahi zuen bere kuadrilla utzi eta haiekin lan egitea, honek ahotik hortzera esan omen zien askotan ikusten zuela zuhaitzetatik zintzilik zeukaten haragia eta berak ere bere kuadrillan baino maizago nahi zuela haragia otorduetan.

Otorduen momentua ere, «arrantsxeroak» erabakitzen zuen eta garrasi baten bidez, «jauperea», egiten zuen deialdia, ikazkin guztiek ongi entzun zezaten. Horrelaxe jaso nuen (Erdozia, 2004, 161. or.):

Jaupere, -ie (Etx) iz. Jaupada, jaupai egin [...] Irrintziaren moduko garrasia, otordu garaia dela abisatzeko basoan lanean dabiltzanei. Otordua prestatzen duenak, 'rantsxeroak', botatzen du 'jaupere'-a.

Jaaaup! Intejekzioa, seguru asko, egonen da deialdirako baliatzen zen izen horretan. OEHn *jaupada/jeupada*, «modo informal de saludo o de llamada» dela dago azaldurik.

«Jauperea» entzun eta txabolaren inguruan, era zirkularrean zutika kokatutako enbor zati batzuetan eseritzen ziren jatera kuadrillakideak, erdian elikagaiak zituztela. Ardoa edateko zahatoa baliatzen zuten eta hura dantzan erabiltzen zuten kide baten eskuetatik ondokoarenetara pasatuz etenik gabe. Anbroziok eta Anjelek ziotenaren arabera, kide bakoitzak bi «kinkurraldi» (zintzur-sagarraren kolpe) baino ezin ziren hartu zahatoa eskuetan zen bakoitzean eta edozergatik zintzur-sagarrak kolpea emanez gero, ahoa beterik egonen balitz bezala kontuan izaten zuten. Normalean, zintzur-sagarraren kolpea, aho osoa ardoz mukuru zegoenean ematen zuten.

3 OEHn *arrantx.*

Eguraldi txarra egiten zuenean eta behin txondorraren lanak hasiak zituztenean, lanean jarraitu beharra zeukaten ikazkinek eta euritik babesteko *kapusai* izeneko soingaineko txanoduna erabiltzen zuten. Hona, nola dagoen azalduta hiztegi ezberdinetan:

- EH: kapusai iz. Euritik babesteko soingaineko txanoduna. *Kapusaia burutik, eskuan makila. Artzain kapusaia.*
- OEH: kapusai. (G-bet, AN-5vill, B, R; Lar, H (G)), kapusail (L-sar, BN-baig; Chaho (-sall), Dv, H (BN)), [...] “Capote de faldas” IC 446v. “Sayo con que se cubrían: [...] ahora la nombramos comunmente kapusaia” Ech 13. [...] Tr. Documentado desde mediados del siglo XVII sobre todo en la tradición meridional. La forma general al sur es kapusai. Al norte sólo se encuentra la forma kapusail (Goyhette, Hiribarren (Esk 188), ChantP, Prop (1882, 127) y EOnAlm (-tsail)).
- kapusai: poncho, capisayo (Carasatorre, 1993, 226. or.).
- kapusei, -ye/-ya Sak. iz. Berokiaren moduko jantzia, txanoa eta guzti (Erdozia, 2004, 169. or.).
- kapusei: a) capisayo, especie de túnica abierta por los lados, con capucha y mangas amplias, tejido con lana burda, y de color negro o pardo. b) chubasquero (Navarro, Navarro & Andueza, 2008, 297. or.).
- Ez da ageri *Basogintza Sakanan* (Flores, 2003) liburuan.

7. AZKEN HITZA

Dagoeneko erabat galdua den lanbidea dugu ikazkintzarena eta gutxi badira ere, bizi-rik daude oraindik ikatza egiten ibilitakoak Sakanako basoetan eta baita urutiagokoe-tan ere. Ederki gogoratzen dituzte haien arteko askorendako lehen lanbidea izandako hura. Basoa lantokia zen ikazkinendako eta lantegi hartan ez zen zortzi edo hamar orduko lanaldirik, eguneko hogeita lau ordukoa baizik. Basoa zen lantegia eta basoa bera jatetxe eta ostatu. Eta ez zen aukerarik, herritik kanpokoetan behintzat, asteburua etxean edo herrian pasatzeko eta normalean hilabeteak egiten zituzten ikazkintzan, nagusiak aurrikusitako ikatz kopurua egin bitartean.

Edozein modutara, asko aldatu da azken berrogeita hamar urteotan edozein mota-tako langileen jarduna eta ikazkintzarenean, gainera, lanbidea bera desagertu da. Lanbidea desagertzeak, hala ere, ez du zorionez berarekin ekarri lanbidearen ezaugarriak, tresnak eta honekin loturiko lexikoaren beraren galtzea. Gurean ohikoa izan den bizibide baten ezaugarriak ez ahaztea izan da, orduan, artikulu honen helburua.

8. ERREFERENTZIAK

Carasatorre, R. (1993). *Barranca Burunda*. Graphycems.

Erdozia, J. L. (2004). *Sakanako hiztegi dialektologikoa*, Iruñea: Euskaltzaindia & Nafarroako Gobernua.

Izagirre, K. (1967). Altsasuko euskeraren gai batzuk, *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo*, 1, 45-97.

EH = Euskaltzaindia. (d. g.). *Euskaltzaindiaren hiztegia*. https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_hiztegiabiltatu&Itemid=410

Flores, M. (2003). *Basogintza Sakanan*. Nafarroako Gobernua.

Navarro, J. & Navarro, J. & Andueza, M. L. (2008). *Lizarraga Ergoieneko euskara*. Nafarroako Gobernua.

OEH = Euskaltzaindia. (d. g.). *Orotariko euskal hiztegia*. https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_oehberria&task=bilaketa&Itemid=413&lang=eu-ES

